

Тибор Живковић

ДУКЉА ИЗМЕЂУ РАШКЕ И ВИЗАНТИЈЕ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XII ВЕКА

Однос Рашке и Византије према Дукљи током прве половине XII века није довољно објашњен у историографији, као што није разјашњен ни узрок сукоба између Рашке и Дукље, који је био дуготрајан и крије у себи узроке који су сами имали дуго трајање. Отуда претпоставка да су управо привредни односи чинили основни узрок сукоба између Рашке и Дукље. С друге стране, Византија је у овом сукобу учествовала да би заштитила свој гео-стратешки положај преко вазалних држава које су служиле као иступена стража према Млецима, Угарској или Норманима.

Испитивање политичких односа у троуглу Византија, Рашка и Дукља засновано је на византијским и домаћим изворима, при чему је потребно истаћи да су вести које ови извори преносе неједнаке вредности или су у историографији оцењиване на неуједначен начин. Византијски писци, Јован Кинам, Никита Хонијат или Теодор Продром, имају већи значај и у њиховом тумачењу не постоје битније несугласице.¹ С друге стране, домаћи извори представљају далеко сложенији проблем, а међу њима посебно *Летџојис Поја Дукљанина*, дело које у историографији још увек није доживело коначан суд.²

Међутим, последња поглавља *Летџојиса Поја Дукљанина* садрже податке који побуђују пажњу и којима се, када је реч о догађајима из прве половине XII века, у највећој мери може указати поверење.³ Тако, на пример, личности ду-

¹ За оцену ових византијских извора видети Византијски извори за историју народа Југославије IV, уред. Г. Остџогорски — Ф. Баршић, Београд 1971 (= ВИНЈ IV).

² О *Летџојису Поја Дукљанина* и оцени вести које доноси постоји обимна литература, видети, Ф. Шишић, *Летопис Попа Дукљанина*, Београд — Загреб 1928, 30–47 (= *Шишић*, *Летопис*); Т. Живковић, О првим поглављима *Летописа Попа Дукљанина*, ИЧ 44 (1998) 11–34; *Idem*, О такозваном сабору на Дувањском пољу, *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 4 (2004) 45–65, где су наведена и бројна старија мишљења.

³ *Шишић*, *Летопис*, 179, сматрао је да је *Летџојис Поја Дукљанина*, за XI и XII век, а од часџи већ и за другу џоловину X века, у сушџини добар истџориски извор. В. Ѓоровић, *Примедбе о Дукљаниновој Хроници*, *Scripta minora* (необјављени рукописи), прир. Б. Маринковић, Ваљево 1998 (= *Ђоровић*, *Примедбе*), 77, такође се позитивно изразио о последњим поглављима

кљанских или српских владара које се јављају у византијским изворима, Бодин, Вукан, Деса, Урош, помињу се и у *Летопису Попа Дукљанина*. Личности које се јављају само у *Летопису Попа Дукљанина* — кнез Бранислав, Гојислав; краљеви Георгије (Ђорђе), Градихна и Грубеша — да поменем само неке — не треба доводити у сумњу само због тога што византијски писци за њих не знају.⁴ Личност краља Ђорђа, Бодиновог сина, била је позната само на основу *Летописа Попа Дукљанина*, све до 1938. године, када је у Бугарској пронађен оловни печат са натписом: *Geor(gius) regis Bodini filius*.⁵ Узастопне смене чак седам владара Дукље током прве половине XII века — краљеви Доброслав, Кочапар, Владимир, Ђорђе (два пута), Грубеша, Градихна, кнез Радослав — такође само на први поглед могу да наведу на сумњу у поузданост *Летописа Попа Дукљанина*, али када се осмотре истовремене прилике у Рашкој, где су се на престолу великог жупана сменили: Вукан, Завида, Урош I, Урош II, од којих су оба Уроша сигурно владала по два пута, а највероватније и Завида⁶ — ова сенка сумње нестаје и постаје јасно да су у питању очигледно веома бурна времена, па би се најпре ваљало запитати шта је био узрок тако нестабилним политичким приликама у Рашкој и Дукљи.

Спорадичне вести о приликама које су владале у Дукљи или Рашкој током прве половине XII века налазе се, од домаћих извора, још само у *Житију Св. Симеона* од Стефана Првовенчаног, тачније само у оном делу где се говори о рођењу Стефана Немање.⁷ Подаци из познијих српских родослова и летописа преносе само далеко сећање на ове догађаје, које је за историјску науку од слабе користи.⁸

Летописца: „иричање има толико појединости и повезаности, и толико конкретног, да је писац тих партија морао бити човек који је о догађајима имао или добио саопштења од лица њима блиских, уколико их и сам није знао“. Готово без резерве, вести о политичким догађајима и личностима описаним у последњим поглављима Летописа Попа Дукљанина, прихвата и, Историја Црне Горе I, (*Ј. Ковачевић*) 396–403 (= ИЦГ I); такође, *F. Chalandon, Les Comnènes II, Paris 1912, 73–76* (= *Chalandon, Les Comnènes*).

⁴ Нпр. ИЦГ I, 399–402, узима да су догађаји у Дукљи из прве половине XII века описани веродостојно у *Летопису Попа Дукљанина*. Такође, ниједну владарску личност аутор не доводи у сумњу. Исто, *Chalandon, Les Comnènes, 73–76*.

⁵ Печат је пронађен код Борисовграда у јужној Бугарској; упор. *T. Gerasimov, Un sceau en plomb de Georges fils du roi Bodine, Studia historico-philologica Serdicensia I, Serdicae 1938, 217–218*, „*Geor(gius) regis Bodini filius*“. На реверсу је приказан св. Ђорђе са натписом: ὁ ἄγιος Γεώργιος. Познате су и две фалсификоване повеље из 1114. и 1115. године у којима се јавља име краља Ђорђа; упор. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II, ed. T. Smičiklas, Zagreb 1904, N° 23, N° 24* (= *Codex II*). Још је, *Шушић*, Летопис, 234–235, показао да су фалсификатори поменутих повеља користили податке из Летописа Попа Дукљанина.

⁶ О Завиди и времену његове великожупанске власти видети ниже. У краткотрајном раздобљу 1162–1166. године у Рашкој су великожупанску власт држали један за другим: Деса, Белош и Тихомир; упор. *М. Благојевић*, Српске удеоне кнежевине, ЗРВИ 36 (1997) 57–58 (= *Благојевић*, Кнежевине).

⁷ *Житије Симеона Немање* од Стефана Првовенчаног, Критичко издање, прир. *В. Ђоровић*, Светосавски зборник 2, Београд 1939, 1–76. Најновије издање, *Житије светог Симеона*, Стефан Првовенчани, Сабрана дела, прир. *Љ. Лухас-Георгиевска*, Београд 1999, 18 (= *Житије светог Симеона*).

⁸ Стари српски родослови и летописи, прир. *Љ. Стојановић*, Ср. Карловци 1927, *passim*.

Односи Рашке, Дукље и Византије током прве половине XII века нису једноставни за истраживање. Сукоби између Дукље и Рашке одјекују у бројним поглављима *Лейџоиса Поја Дукљанина* у којима се писац бави раном прошлешћу и које је немогуће проверити у неком другом извору,⁹ али у последњим поглављима они постају основна нит приповедања. Историчар може да осети да за писца *Лейџоиса* постоји стална напетост између рашких и дукљанских владара, али ниједног тренутка он не објашњава узроке тих сукоба, чак ни онда када они и самом читаоцу изгледају као очигледна борба за власт између најближих сродника. С друге стране, пишчев однос према Византинцима (Грцима) прешао је дуг пут — од равнодушности према њиховој судбини у биткама у којима су били поражени од Дукљана, до тихог слављења Византије као спасиоца Дукље у завршним поглављима.¹⁰

Два кључна догађаја чине међаше почетка и краја рашко-дукљанског сукоба: **први**, 1083/1084. године, када је краљ Бодин запосео земље у унутрашњости — Босну и Рашку и доделио их на управу себи оданим људима: Босну — кнезу Стефану, а Рашку — Вукану и Марку;¹¹ **други**, када је Стефан Немања 1185. године заузео Котор, последњи град у власти дукљанског кнеза Михаила, чиме је дукљанска држава престала да буде самостална.¹² Између ова два догађаја постоји хронолошки распон од једног столећа. Коначан исход, заузимање Котора, упозорава на то да је у међувремену морао да постоји дуготрајан сукоб. Узроци који су довели до тако дуготрајног сукоба нису познати, као што није у потпуности разјашњен ни политички интерес Византије да се уплете у борбу између Рашке и Дукље.

Познато је да су рашка и дукљанска династија имале прилично блиске породичне односе.¹³ Уочљиво је и да су политички ослонац тражиле у Византији

⁹ *Ljetopis Popa Dukljanina*, ed. V. Mošin, Zagreb 1950, 59–60; 67–69; 71 (= *Ljetopis*). Иако је Шишићево издање *Лейџоиса Поја Дукљанина* прегледније, јер доноси и италијански превод Мавра Орбина, као и хрватску редакцију, у овом раду биће цитирано Мошиново издање, будући да је Шишић често допуњавао латински текст на основу своје реконструкције текста; упор. *Ђоровић*, Примедбе, 108.

¹⁰ *Ljetopis*, 86–105. Занимљиво је да Поп Дукљанин не исказује мржњу или неку сличну емоцију према Византинцима када описује поразе које су им нанели Стефан Војислав или Бодин.

¹¹ *Ljetopis*, 96–97. Податак из *Лейџоиса Поја Дукљанина* да је Бодин око 1083/1084. године заузео Рашку и Босну, прихватају без резерве: Шишић, *Лейџоис*, 85; ИЦГ I, 396 (*Ј. Ковачевић*); *Г. Острогорски*, Историја Византије, 1969, 338 (= *Острогорски*, Историја); *В. Ђоровић*, Историја Босне, Београд 1940, 152; *Chalandon*, *Les Commènes*, 65–66; *Т. Живковић*, Два питања из времена владавине краља Бодина, ЗРВИ 42 (2005) 45–58. Уз далеко више опреза, овај податак је поменут у, Историја српског народа I, уред. *С. Ђурковић*, Београд 1994², 194 (= ИСН I); Слично, *К. Јуречек*, Историја Срба I, Београд 1952, 124, 137.

¹² ИСН I, 252–253, напомиње да је Котор запоседнут пре јануара 1186. године. Јануара 1186. године документ издат у Котору наводи „...tempore domini nostri Nemanne iupani Rasse“; упор. *Codex II*, N° 194.

¹³ *Ljetopis*, 99. Дукљански краљ Владимир био је ожењен ћерком Вукана, великог жупана Рашке око 1100. године. Краљ Градихна је био ожењен (у време док још није био владар) непознатом ћерком или сестром великог жупана Рашке кога је, такође, тешко идентификовати, али је највероватније у питању Завида, отац Немањин; упор. *Т. Живковић*, Једна хипотеза о пореклу великог жупана Уроша I, ИЧ 52 (2005) 16 (= *Живковић*, Једна хипотеза).

и Угарској.¹⁴ Али све то је било последица одређене политике, чији узроци остају изван домашаја и византијских и домаћих извора. Узрок рата у средњем веку био је најчешће у привредним кретањима: борби за ресурсе, надзору над трговинским путевима или потреби да се поседују снажна привредна средишта, односно градови.¹⁵ Други узрок рата, типичан само за средњи век, проистицао је из владарске идеологије и доводио до сукоба око права на употребу царске или краљевске титуле. Сукоб између Рашке и Дукље могуће је, дакле, посматрати као последицу ова два могућа узрока, при чему би идеолошку димензију сукоба ваљало занемарити¹⁶ и усредсредити пажњу на привредну. У ту слику, која је, свакако, вишеслојна, требало би уклопити и интересе великих сила — Угарске и Византије.

Политички контекст

Крајем XI века Дукља се под краљем Бодином (1081–1099) налазила на врхунцу моћи. Окосницу државе чинила је Дукља под врховном влашћу самог краља. Други прстен земаља чиниле су Травунија и Захумље, као територије под непосредном влашћу краљевих сродника, док су Босна и Рашка чиниле трећи венац територија под влашћу вазалних господара, кнеза Стефана у Босни и Вукана и Марка у Рашкој, номинално подложних Бодину. У тако замишљеном систему односа вазалних владара и подложних територија, врховни владар је могао остварити изванредан надзор над привредним ресурсима у залеђу Дукље, а држећи чврсто градове у Приморју — Котор, Будву и Бар — и обезбедити трговински и, вероватно, занатски процват свога краљевства. Такође, оваквим политичким распоредом вазалних кнежева Бодин је, највероватније, успоставио и сигурност путева за проток робе из унутрашњости према јужном Приморју. Није немогуће да је и Бодинова двогодишња опсада Дубровника 1092–1094. године била проузрокована, између осталог, и привредним разлозима.

Фебруара или марта 1099. године Бодин је преминуо. По свој прилици, он тада није имао више од 50 година.¹⁷ Његова изненадна смрт отворила је простор

¹⁴ После смрти краља Владимира, потомци кнеза Бранислава, Бодиновог брата од стрица, у борби за власт обилато су се користили византијским трупама и њеним политичким утицајем; упор. Ljetopis, 100–104.

¹⁵ Илустративни су ратови између Бугарске и Византије. Тако је рат 894–896. вођен управо због несугласица око трговине, односно, изазван је једностраном одлуком Цариграда да се седиште трговине са Бугарском измести из Цариграда у Солун; упор. Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ed. I. Bekker, Bonnæ 1838, Theoph. Cont. 357.16–21. Према најстаријем руском летопису (1116), Руси су снагом оружја покушавали да приморају цариградску владу на трговинске уступке, нпр. 907. и 945; упор. *Повѣсть временныхъ лѣтъ*, Санктпетербургъ 1910, 30, 46–47 (= *Повѣсть*).

¹⁶ На основу догађаја описаних код Попа Дукљанина не може се уочити идеолошка димензија сукоба између рашких и дукљанских владара. У сваком случају за аутора *Лейойиса* ова компонента сукоба нема никакве важности.

¹⁷ Бодин је био најмлађи, седми син, из очевог првог брака. Како се Михаило Војислављевић по други пут оженио око 1052. године, Бодин је могао бити рођен око 1050. године.

за борбу око дукљанског престола. Упечатљиво је да се тада, према *Летопису Попа Дукљанина*, наредбом (*iussio*) византијског цара, неколико најближих сродника Бодинових запутило из Цариграда у Драч, да би преузели власт у Дукљи.¹⁸

У самој Дукљи постојале су две струје — једну је предводила Бодинова удовица Јаквинта, која је покушала да обезбеди престо најстаријем сину Михаилу, док је другу, по свој прилици, чинила крупнија властела, која је као свог претендента истакла Доброслава, Бодиновог полубрата.¹⁹ Размирице између двојице супарника нису потрајале одвећ дуго, јер Норманка Јаквинта очигледно није имала јаче упориште међу крупнијом властелом. Стога, у месецима после Бодинове смрти дукљански престо је припао његовом полубрату Доброславу.

У међувремену, Византија је показала занимање за догађаје у Дукљи посливавши у Драч Гојислава, Бранислављевог брата, који се тамо оженио и задржао, док је његов други брат Кочапар приспео из Драча у Рашку код великог жупана Вукана.²⁰ Вуканов положај великог жупана, који је стекао Бодиновом вољом око 1083/1084. године, знатно се изменио после пораза у рату са Византијом 1094. године, када је био присиљен да као таоце пошаље у Цариград своја два синовца, Уроша и Стефана Вукана, и да од тог времена заправо постане византијски вазал.²¹ Војна акција Кочапарова према Дукљи, против Доброслава, вероватно је била уприличена уз помоћ византијске дипломатије, тако да је Вукан дејствовао као византијски савезник и за рачун њених интереса у Дукљи.

Када су Вукан и Кочапар провалили у Рашку, поразили су Доброслава код Бара, заробили га и послали (*окованог*) у Рашку. Недуго затим, како каже Поп Дукљанин, Кочапар је предосетио да се Вукан спрема да крене и на њега па се на време склонио у Босну. Тамо се оженио кћерком босанског бана и убрзо погинуо ратујући у Захумљу.²²

Вести Попа Дукљанина о приликама у Дукљи после Бодинове смрти указују на то да је дошло до крупних превирања и сукоба међу могућим наследницима трона. Траг византијског деловања несумњиво је садржан у оном делу исказа где се помињу синови и браћа кнеза Бранислава који су по царевом наређењу (*iussio*) приспели из Цариграда у Драч како би преузели власт у Дукљи. У истом смислу требало би посматрати и Вуканову војну помоћ византијском кандидату Кочапару. До тог тренутка, приближно до 1100. године, Византија је још увек успевала да усмерава прилике у Дукљи на страну свога штићеника. Међутим, доцнији Вуканов покушај да збаци Кочапара био би јасан знак да се држање рашког великог

¹⁸ Ljetopis, 99, „...*fratres et filii knesii Branislavi...imperatoris iussu venerunt Durachium...*“ . Претенденти на дукљански престо били су синови и браћа Радослављевог сина, кнеза Бранислава, кога је Бодин погубио под бедемима Дубровника 1094. године.

¹⁹ Доброслав је био најстарији син Михаила Војисављевића из његовог другог брака са византијском принцезом, највероватније сестричином византијског цара Константина X Мономаха (1042–1055); упор. Ljetopis, 94.

²⁰ Ljetopis, 99.

²¹ Anne Comnène *Alexiade*, I–III, ed. *B. Leib*, Paris 1937–1945, II, 166.25–169.9; 184.10–27 (= *Alexiade*); ВИНЈ III, 386–389.

²² Ljetopis, 99.

жупана из основе променило. Познато је да је он већ 1106. године поново покренуо своје одреде у правцу византијскихседа на Косову,²³ што је највероватније била последица његовог општег повољног политичког положаја.

Наиме, после Кочапаровог одступања са власти, у Дукљи је краљ постао Владимир, син првенца краља Михаила Војисављевића, који се такође звао Владимир.²⁴ Барски летописац није подробно описао његов долазак на власт, али једна вест побуђује пажњу. Када је крунисан за краља, Владимир се оженио Вукановом кћерком.²⁵ Византија се сагласила са овом променом на дукљанском престолу, или је прећутно прихватила, будући да се током првих година XII века цар Алексије бавио приликама на Истоку.²⁶ Очигледно је Владимир био прихватљив за обе стране. Речи попа Дукљанина: *et quievit terra XII annos*, наводе управо на овакав закључак.

Вуканов углед је, изгледа, веома порастао. Прилике на западу биле су мирне, на дукљанском престолу седео је његов зет Владимир, Кочапар је, ратујући вероватно за рачун босанског бана, погинуо у Захумљу, па је Вукан своју пажњу усмерио према југоистоку — Косову, Скопљу и Врању, где је још 1094. године искушавао византијске одбрамбене могућности. Ипак, његов поход на Византију 1106. године, упркос значајној војној победи, окончан је веома брзо безусловним прихватањем ранијих мировних одредаба — давања талаца и присезања вазалске верности. Византија је тако, у првој фази дукљанско-рашког сукоба успела да наметне своје политичко решење. Владимир у Дукљи и Вукан у Рашкој остали су вазали византијског царства.

Владимир је изгубио живот у дванаестој години владавине, отрован од својих дворана које је послала Јаквинта на наговор *неких злих људи* који су били непријатељи жупана Вукана.²⁷ Кратка епизода описана у *Лейџоису Поја Дукљанина* крије у себи заправо сву сложеност унутрашњих односа у Дукљи. Норманка Јаквинта успела је коначно у својој намери да на престо доведе њеног и Бодиновог сина Ђорђа.²⁸ По свој прилици ова промена на дукљанском престолу одиграла се током 1111. године.

У међувремену, како се може закључити на основу писања Стефана Првовенчаног, умро је и Вукан, а Рашка је запала у кризу власти.²⁹ Легитимног на-

²³ Alexiade III, 65.31–66.7.

²⁴ Ljetopis, 99.

²⁵ Ljetopis, 99.

²⁶ Упор. F. Chalandon, Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène, Paris 1900, 227–234.

²⁷ Ljetopis, 100.

²⁸ Јаквинтина улога у *Лейџоису Поја Дукљанина* на први поглед изгледа пренаглашено и подсећа на опште место типа „проклета Јерина“, где се оштрица оптужби за све недаће које задесе земљу усмерава према краљици, посебно ако је страног порекла. Међутим, одређени Јаквинтини поступци не би требало да изазвају сумњу, ако се има у виду да је њена улога окончана на начин који указује на то да је имала великог утицаја на унутарполитичка трвења у Дукљи. Наиме, Византинци су је одвели у Цариград и утамничили; упор. Ljetopis, 101.

²⁹ Стефан Првовенчани у Житију свога оца Стефана Немање, бележи да је у време пре Немањиног рођења (1113. година) био велики метеж у Рашкој и Дукљи, који би требало тумачити као превирање и борбу за власт после Вуканове смрти.

следника Вукановог, највероватније Завиду, са власти су збацили синови Вукановог брата Марка — Урош и Стефан Вукан, по свој прилици уз помоћ Угарске. Завида је уточиште потражио у Горњој Зети, на старим породичним поседима из времена пре 1083. године, где је и сам био рођен.³⁰

У исто време и Ђорђе је покушавао да се учврсти у Дукљи, усмеравајући пажњу на Бранислављеве потомке као на могуће претенденте на дукљански престо и византијске штићенике. У том тренутку они су држали Травунију и Захумље, а на вест о Ђорђевим намерама склонили су се код Византинаца у Драч, односно код свог стрица Гојислава.³¹ Византија је овог пута морала да пружи војну помоћ, будући да је на рашком престолу седео жупан Урош I, који јој није био наклоњен. Будући византијски цар Јован Комнин је друге године Ђорђеове владавине, 1113/1114, најпре поразио Ђорђа у боју негде на јужним границама Дукље, а затим заузео Скадар, где су Византинци пронашли Бранислављевог сина Грубешу у тамници и поставили га, по царском наређењу (*iussu imperatoris*), за краља. Увидевши да је даља борба узалудна, Ђорђе се склонио у Рашку код Уроша I, који је у то време, по свему судећи, био угарски вазал и изван византијског утицаја.³²

Грубешин успон до врховне власти у Дукљи очигледно је био последица непосредног византијског војног уплитања. На унутрашњем плану Грубеша је могао да има подршку оне властеле која је свој успон договала Стефану Војиславу и Михаилу Војисављевићу, односно Радославу. Истовремено, Ђорђе се склонио у Рашку, којом је у том тренутку као угарски штићеник владао Урош I. Заправо, у Рашкој и у Дукљи је дошло до промене политичке оријентације. Рашка је изгубила утицај над Дукљом, али се измакла византијском утицају, док је Дукља остала још чвршће ослоњена на Византију. Византија се радикално обрачунала са политичком струјом која је радила против њених интереса. Ђорђеова мајка, Јаквинта, ухаћена је код Котора и послата у Цариград, где је и умрла.³³

Изгледа да је Византија око 1124/1125. године привремено средила прилике и у Рашкој, вративши на великожупански престо Завиду и обезбедивши његов положај јаким гарнизоном у Расу.³⁴ Ђорђе се приближно 1121. године вратио на власт у Дукљи уз помоћ Уроша I и код Бара поразио Грубешу, који је нашао смрт

³⁰ Подаци о Немањином оцу заснивају се на писању Стефана Првовенчаног; упор. Житије светог Симеона, 18. Што се тиче подршке Угара Урошу и Стефану Вукану, видети, *Живковић*, Једна хипотеза, 20–21.

³¹ *Ljetopis*, 100.

³² *Ljetopis*, 100–101.

³³ *Ljetopis*, 101.

³⁴ *Живковић*, Једна хипотеза, 20. Наиме, познато је да су Срби, одметнувши се од Византије 1127–1129. године, заузели и разорили Рас; упор. *Ioannis Cinnami epitome regum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, rec. *A. Meineke*, Bonnæ 1836, 12.9–10 (= Cinn.); *ВИНЈ IV*, 14–15. Отуда се поставља питање када је Византија уопште дошла у посед Раса, јер је сасвим јасно да у време Вуканове власти у Србији, када је из правца Звечана нападао на византијске поседе, дакле до 1112. године, Рас био у његовим рукама. Византијско запоседање Раса могло би се објаснити управо Завидиним повратком на власт уз помоћ византијског оружја 1123/1124. године, када је цар Јован Комнин водио снажну кампању против Печенега; упор. *Cinn.* 7.16–9.3.

у боју, а затим успео да његову браћу Драгихну и Драгила привуче на своју страну доделивши им жупе у Горњој Зети. Другим речима, успео је да им политичким средствима одузме власт у Травунији и ову област чвршће веже за себе.

Око 1125. године Ђорђевић противник Градихна, брат Драгихне и Драгила, оженио се у Рашкој, „у намери да поврати власт“, како додатно објашњава Мавро Орбин.³⁵ Годину или две касније Ђорђе је интервенисао у Рашкој и поново вратио Уроша I на власт, док се Градихна склонио у Захумље, а одатле код Византинаца у Драч.³⁶ Тако су и Рашка и Дукља око 1127. године заузеле општи антивизантијски став који је уједно био везивни чинилац у пријатељском односу Уроша и Георгија. Стога је Византија поново морала да интервенише.

Бранислављевим потомцима Градихни и Драгихни је из Цариграда упућена у Драч издашна војна помоћ под војсковођом Пирогоеоргијем. Овај византијски војни заповедник морао је веома брзо да се врати у Цариград, а заменио га је Алексије Кондостефан, рођак царске породице, који је са Градихном и Драгихном упао у Дукљу.³⁷ С друге стране, и Урош I је био приморан да покрене војску против Ђорђа, свога некадашег савезника, јер је и он после војног пораза 1127/1128. године постао византијски вазал. После низа мањих сукоба Ђорђе је коначно ухваћен у Котору, последњем граду који му је преостао, а Алексије Кондостефан га је послао у цариградску тамницу, где је и умро. Уз очигледну сагласност Византије, престо Дукље припао је Градихни, који је владао једанаест година. Иако је и током његове владавине било извесних немира, о којима Поп Дукљанин не пише подробније, општи утисак је да је у Дукљи коначно завладао мир.³⁸

После Градихнине смрти равнотежа снага између Рашке и Дукље полако клизи на страну Рашке. Први озбиљнији ударац Дукљи задат је када је Травунија предата на управу Деси, сину рашког великог жупана Уроша I око 1144/1145. године.³⁹ Поред Травуније изгубљене су и плодне жупе у Горњој Зети, крају

³⁵ Само у италијанској верзији Летописа Попа Дукљанина постоји податак да је Градихна путем овог брака намеравао да поврати власт; у латинској верзији Летописа, овај део реченице недостаје; упор. Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni Historia di don Mavro Orbini Ravseo abbate melitense, Pesaro 1601, 237, *Draghihna...dimorava in Rassia, dove preso haveva la moglie, acciò che (come lui si credeva) in questo modo potesse stabilire il suo regno.* Важно је напоменути да ова разлика између италијанске и латинске верзије Летописа није настала услед Орбиновог слободног превода, јер он своје додатке или тумачења увек ставља у заграду. Такође, Орбин на овом месту Градихну замењује са Драгихном, највероватније услед преписивачке грешке, будући да прво каже како је Драгихна имао три сина: Радослава, Лабана и Градимира, а нешто касније помиње четири сина: Првоша, Грубешу, Немању и Сирака. Очигледно је, дакле, да је у питању замена **Градихна** — **Драгихна**.

³⁶ Ljetopis, 102.

³⁷ Ibid. *Pirogordi dux* и Пирогоеоргије (Πυρρογεώργιος), византијски војсковођа који је имао чин дворског примикрија, несумњиво су истоветна личност; упор. Спп. 44. Што се тиче Алексија Кондостефана, о њему нема непосредних података у изворима, али је породица била веома позната и у сродничким односима са царском. Сматра се да је Алексије Кондостефан *sans doute, le frère d'Etienne*; упор. *Chalandon, Les Comnènes, 73; 216–217, nap. 7.*

³⁸ Ljetopis, 102–103.

³⁹ У историографији није коначно решено питање када је Деса запосео Травунију, али се сматра да је до овога дошло четрдесетих година XII века; упор. *Благојевић, Кнежевине, 55–56, са nap. 42,* где је наведена и старија литература о овом питању.

око Подгорице, што је био додатан привредни ударац. Дукљанском владару преостали су још само приморски градови и узак део земље уз обалу између Котора и Скадра.⁴⁰ У том тренутку постало је јасно да Дукља коначно губи битку за превласт и почиње борбу за опстанак.

Дукља се несумњиво у тој борби све више ослањала на Византију. Тако Теодор Продром помиње да су Дукљани и пре 1150. године потчињени цару Алексију Комнину.⁴¹ Будући да Поп Дукљанин бележи да је дукљански кнез Радослав приликом наслеђивања престола морао отићи цару Манојлу у Цариград да би добио потврду власти, вест Теодора Продрома је сигурно тачна.⁴² Једна оригинална повеља из 1166. године из Котора помиње дуку Далмације и Диоклеје, кир Изанација (Исака?).⁴³ Никита Хонијат пише да је Стефан Немања већ 1168. године, *присвајао власт над Коџором*.⁴⁴ Изгледа да се у завршној фази борбе између Рашке и Дукље, Византија снажније ангажовала на страни Дукље. Такође, појава дуке Далмације и Диоклеје 1166. године наговештава да је приморски део Дукље у то време чвршће везан за Византију.

Овде побројани подаци из различитих извора који се односе на политичка збивања у Дукљи током друге половине XII века и који показују византијско присуство у Дукљи, захтевају подробније објашњење. Њима би требало придодати и један гробни натпис у којем се помиње требињски жупан Грд: **Въ дни кнеза велинега Михаила въмръж жоупанъ Грѣдъ Трѣбѣнски и въ то лѣто зѣда емоу ракоу братъ жоупанъ Радомиръ съ с(ы)нѣми еговѣми і жена емоу. Твара моистръ им(е)немъ Браѣ, Боже ти даи здравіе.**⁴⁵ Такође је од извесног значаја и натпис са ктиторске плоче која је пронађена у католичком гробљу код Благаја, који је истина слабо очуван, али је из времена Стефана Немање: **[сл] авѣнаго Немане.**⁴⁶

Датирање ова два натписа није сигурно. За први је извесно да је настао пре 1185. године, односно пре Немањиног заузимања Котора и изгнанства последњег дукљанског кнеза Михаила, док је други могао настати већ после заузимања Травуније од стране Стефана Немање. За жупана Грда обично се сматра да је истоветан са Грдешом кога Кинам помиње приликом описа битке на Тари 1150. године као веома угледну личност код Далмата (тј. Срба).⁴⁷ То је исти онај жупан Грдеша (*iupanus Gerdesa*) који се јавља као сведок на Десиној повељи манастиру Св. Марије у Пулсану из 1151. године.⁴⁸ Жупан Грд је тако 1150.

⁴⁰ Ljetopis, 104.

⁴¹ ВИНЈ IV, 177.

⁴² Ljetopis, 104.

⁴³ Codex II, N° 98.

⁴⁴ ВИНЈ IV, 146.

⁴⁵ Стари српски записи и натписи IV, уредио Љ. Ситојановић, Ср. Карловци 1923, N° 5985. Запис је сачуван на гробном камену у Полицама код Требиња.

⁴⁶ Ibid. N° 5986.

⁴⁷ Ђ. Св. Радојичић, Грдеша (Грд), требињски жупан XII века, Прилози за КЛИФ 11 (1931) 155–156; *Idem*, Кинамов Гоурдѣсѣ, ЗРВИ 8/1 (1963) 255–259; упор. ВИНЈ IV, 33, нап. 65 (*Ј. Калић*).

⁴⁸ Codex II, N° 70; *Шушић*, Летопис, 201.

године учествовао у бици на Тари, јер је у то време Травунија припадала Деси, најмлађем сину Уроша I. Отуда и његово име на Десиной повељи наредне 1151. године јесте очекивано. Међутим, како је умро у време владавине великог кнеза Михаила, последњег дукљанског владара, лако се може закључити да је положај Травуније између 1151. и Грдове смрти био битно измењен. Наиме, већ око 1153. године, када се Деса привремено домогао великожупанске власти у Србији, Травунија је, изгледа, допала под власт босанског бана Борића, како следи на основу његове повеље бенедиктинском манастиру на Локруму из августа 1159. године.⁴⁹ На основу неког познијег извора и Мавро Орбин помиње Борићеву власт у Травунији и Захумљу већ 1154. године.⁵⁰ Највероватније је бан Борић владао овим областима до силаска са власти нешто после 1163. године.⁵¹ Његов пад би требало најпре довести у везу са већ помињаним походом Јована Дуке 1165. године. Управо тада, у склопу сређивања прилика у Далмацији и залеђу, могла је Византија да изврши одређене промене — казни непослушне и награди верне вазале. Тако је, највероватније и дукљански владар стекао поново Травунију. То је могао бити управо последњи дукљански кнез Михаило.⁵²

Кнез Михаило је Травунију држао вероватно веома кратко, јер је већ око 1180. године у писму Барског архиепископа Гргура сплитском канонику Гвалтеру поменута сума од 800 перпера коју захтева велики жупан (тј. Стефан Немања), а Гргур изричито каже да толики новац (дукљанска црква) не може да скупи, будући да је црква лишена прихода са својих поседа. Узгред, Гргур се нада да ће кнез Михаило успети да реши настали проблем, уздајући се пре свега у, *божју помоћ*.⁵³ Како је тежиште сукоба између Рашке и Дукље у том тренутку већ уз саму обалну линију Дукље, може се закључити да дукљански владар већ тада више није имао контролу над Травунијом. Отуда и натпис жупана Грда ваља датирати у време пре 1180. године, односно око 1170. године.

Вест Теодора Продрома из око 1150. године, како је већ напоменуто, јесте у сагласности са исказом Попа Дукљанина да је Радослав управо од Манојла Комнина затражио и добио потврду своје власти у Дукљи. Отуда, мора се рачунати на то да је између 1143. и 1150. године Дукља била вазална држава Византије. Прво поуздано сведочанство о постојању непосредније византијске управе у Дукљи јесте управо помен кир Изанација (Исака) на наведеном документу из 1166. године. Последњи пут Поп Дукљанин помиње Котор као град под управом кнеза Радослава и његове браће око 1145–1150. године, односно на самом крају Летописа. Дакле, између 1150. и 1166. године Византија је успоставила непосредну власт у Дукљи оснивањем провинције — дукат Далмације и Ду-

⁴⁹ Codex II, N° 86; *Шинић*, Летопис, 195–196. Такође, повеља је датирана седмим индиктом, као што је разумео и Шинић, а не седмим даном месеца августа, како је схваћено у Codex II.

⁵⁰ *Orbin*, 347–348.

⁵¹ Monumenta historica episcopatus zagrabiensis, ed. J. B. Tkalčić, Zagrabiae 1873, N° 2, „Boricio bano“. У, CD II, N° 94, грешком издавача је испао читав ред где се појављује име Борића бана.

⁵² *Orbin*, 194, 241, наводи да је Радослав владао Дукљом до 1161. године, али су његови извори за ове догађаје веома сумњиви.

⁵³ Codex II, N° 169; упор и нап. 76.

кље.⁵⁴ Јован Кинам укратко бележи поход Јована Дуке из 1165. године, када је Далмација, од Трогира до Солина (тј. Сплита), била потчињена цару Манојлу.⁵⁵ Освојене области предате су на управу Нићифору Халуфи, кога су већ 1166. године Угари поразили испред Сплита и заробили.⁵⁶ Будући да се те исте, 1166. године, на оригиналном документу јавља дука Далмације и Дукље кир Изанације (Исак), сасвим је јасно да је он био непосредни наследник Халуфин на положају дуке и да се старао над преосталим византијским областима дуката Далмације после краткотрајне угарске офанзиве 1166. године.

Политички интерес Византије на простору Рашке и Дукље током прве две деценије XII века, био је сведен на могућност надзирања локалних владара, без жеље за војним освајањима њихове територије. Стиче се утисак да су Рашка и Дукља заправо истурене страже Византије према Западу, где су се налазили далеко озбиљнији противници Царства — Нормани у Јужној Италији, Угри на северу и Млечани у Јадранском мору.⁵⁷ За Византију подручја Рашке и Дукље нису била од битног привредног значаја, отуда и недостатак политичке воље у Цариграду да се ова подручја освоје. За Царство је било најбитније да заштити Драч водећи рачуна о дукљанском владару, као и комуникацију Сардика — Ниш — Београд, односно Браничево — одакле је претила угарска опасност — и да на рашком престолу има поузданог владара. Укупно гледано, Византија је према Рашкој и Дукљи водила крајње дефанзивну политику посежући за војном опцијом само онда када би се ситуација потпуно измакла контроли. Најзад, после 1165. године, када је византијско оружје надјачало Угаре, стекли су се услови да Византија и фактички преузме контролу над приобалним областима Далмације, када је основан и дукат Далмације и Дукље.

Привредни контекст

Византијска позиција према Рашкој и Дукљи изгледа прилично јасно. Оно што је основно питање на које до сада нема одговора, јесте због чега су Рашка и Дукља водиле стогодишњи рат? Династичке везе само су последица одређене политике, тачније њено оруђе, али сасвим сигурно нису узроци рата.

⁵⁴ *J. Ферлуга*, Византиска управа у Далмацији, Београд 1957, 136–137, сматрао је да помен Дукље у титулатури византијског дуке Далмације не означава посебну провинцију, већ само проширене ингеренције дуке Далмације после 1165. године. У новије време, на основу новог извора из 12. века, у којем се помиње смрт севаста Константина Дуке, 8. априла 1179. године, а за кога се наводи да је био дука, *чишаве Диоклеје, Далмације, Хрватске, Албаније и Силиша...*, *P. Schreiner*, *Der Dux von Dalmatien, Byzantion* 41 (1971) 286–287, 296–302, потврдио је ранију претпоставку *J. Ферлуге*.

⁵⁵ *Cinn.* 248–249; *ВИНЈ* IV, 88. Важно је напоменути да Кинам помиње и, *остале градове*, у Далмацији, укупно њих 57, али је немогуће изричито рећи који градови су у питању, иако се најпре може помишљати на Дубровник и Котор; упор. *ВИНЈ* IV, 88, *нап.* 244.

⁵⁶ *Cinn.* 263; *ВИНЈ* IV, 94.

⁵⁷ Упор. *Осџрогорски*, *Историја*, 336–346.

Кроз читав Летопис Попа Дукљанина једна област, Травунија, веома је важна и приказана је у тесној вези са Дукљом. Иако је у питању мала кнежевина, њени привредни ресурси побуђују пажњу. Богата пашњацима, а самим тим и стоком, Травунија је била вероватно велики произвођач хране, вуне, воска, меда и коже.⁵⁸ Када су владари Дукље запосели приморске градове средином XI века, то је морало да се одрази и на њихову привредну снагу. С друге стране, градови захтевају редовно снабдевање, не само храном, већ и сировинама потребним за производњу. Травунија би у том случају била веома битна област за привредно функционисање Дукље. Иако малобројни, налази луксузног накита у околини Требиња, који датирају из раздобља XI и XII века, несумњиво упућују на закључак о постојању извесне економске моћи тамошњих жупана или властеле.⁵⁹ Накит је произвођен у далматинским градовима, свакако не само у Котору, већ и у Сплиту и Дубровнику, и поуздано сведочи о развоју занатства у Приморју. Пораст привредне снаге приморских градова у Дукљи сасвим сигурно је довео и до извоза одређених производа пре свега у Италију, али и у правцу југа, према драчком темату. Управо из јужнодалматинских градова долазе мајстори који су израђивали камени намештај у црквама у Захумљу и Травунији. Неки од ових вајара били су врхунски мајстори прероманике, рецимо они који су радили скулптуру у цркви Св. Томе у Кутима у Драчевичкој жупи.⁶⁰ Ктитори који су их позивали несумњиво су имали материјалне могућности да плаћају њихов рад.

Непосредна сведочанства о стању занатства или трговине у Котору током XI или XII века не постоје. Познато је да је у XV веку у Котору радило око 200 кожара, око 150 мајстора за обраду метала и до 50 мајстора за обраду дрвета. Било је, такође, воскара, зидара, каменорезаца.⁶¹ Свакако, ови подаци нису доказ о присутности или развијености наведених заната у XI или XII веку. Међутим, два посредна податка из извора показују да је град Котор био веома развијен и у претходним столећима. Први доказ јесте изградња катедрале Св. Трипуна, која је трајала, како се обично узима, нешто мање од 50 година (1124–1166)⁶² и као у другим западноевропским градовима, изградња тако монументалне грађевине сведочанство је о богатству града. Други податак потиче од савременог писца Идризија, који је за рачун сицилијанског краља Рожера II 1154. године саставио кратак опис знатнијих места у Далмацији и унутрашњости. За Котор Идризи наводи: *град је удаљен 20 миља од Дубровника. Град је*

⁵⁸ Подаци о привреди Травуније за раздобље од XIV до XV века веома су упечатљиви и јасно показују снажну производњу основних сировина. Значај ових сировина у раном средњем веку свакако је био још већи. Видети, *Б. Тошић*, Требињска област у средњем вијеку, Београд 1998, 147–181.

⁵⁹ *N. Miletić*, Nakit i oružje IX–XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine, GZMS 18 (1963) 173–176.

⁶⁰ ИЦГ I, 406–407.

⁶¹ *И. Божвић*, Град и село на зетском приморју у XV веку, Историјски гласник 2 (1973) 68 (= *Божвић*, Град и село).

⁶² *М. Чанак-Медић*, Катедрала светог Трипуна као израз уметничких прилика у Котору средином XII века, ЗРВИ 36 (1997) 83.

лей и велик, настѣаѣн Далмајинцима, са много бродова за ѿловидбу и гусарење.⁶³ Сасвим је оправдано претпоставити да је оваквом стању развијености Котора морало да предстоји раздобље успона, односно постепеног развоја од једног или више stoleћа. Мноштво бродовља за пловидбу, које помиње Идризи, очигледно треба разумети као трговачку флоту. Потврду о привредном успону јужнодалматинских градова још у IX и X веку, несумњиво пружају бројне цркве (задужбине) у овим градовима или њиховом непосредном залеђу.⁶⁴

Када је Бодин наследио престо, Дукља је већ готово три деценије била у непрекидном привредном успону, па се јавила потреба и за повећаном количином сировина. Користећи погодан политички тренутак, односно заузетост Византије Норманима, Бодин је освојио Босну и Рашку. Освојене територије он није прикључио својој држави, што указује на неки други мотив који га је водио у ово освајање. Бодин је, поставивши себи одане људе на власт у Босни и Рашкој, заправо обезбедио политички утицај, односно могућност да користи ресурсе ових области на начин на који је то најпре одговарало њему, односно Дукљи.⁶⁵ Земљиште у залеђу дукљанских градова — Котора, Улциња, Бара, Будве и Скадра — било је довољно само за производњу основних житарица. Према подацима из првих деценија XV века, готово сва села у околини ових градова искључиво су производила жито и просо. Виноградарство је било монопол грађана који су гајили винову лозу на својим имањима изван града и сељацима је било забрањивано да се баве овом граном пољопривреде како би цена вина била одржана на високом нивоу.⁶⁶ За екстензивно сточарство неопходни су пространни пашњаци, управо као и за пчеларство. Таквих услова у непосредном залеђу јужнодалматинских градова — није било.

Археолошки подаци, иако оскудни, сведоче о непосредним везама између Рашке и Дукље током XI и XII века. Наиме, амфоре, тзв. *мегарике* које су коришћене за транспорт робе (вино, уље, мед, суво грождје, свеже воће и др.) познате су у три основна облика, тј. типа.⁶⁷ Први тип је карактеристичан за источне области Царства — простор данашње Турске, Румуније, Бугарске, Грчке и Македоније. У Србији су откривене у Подунављу — Београду, Браничеву, Понтесу — али и у унутрашњости, на Градини код Новог Пазара.⁶⁸ Међутим, други тип мегарика, издуженијег тела крушколиког облика и кратког врата са равно одсеченим отво-

⁶³ Идризијеви подаци о југословенским земљама, Monumenta Cartographica Jugoslaviae II, прир. Г. Шкриванић, 18.

⁶⁴ Упор. Т. Живковић, Црквена организација у српским земљама (рани средњи век), Београд 2004, 154–155, са наведеним примерима и литературом.

⁶⁵ Као што је одавно истакао Ј. Ковачевић (ИЦГ I, 410) да је основна карактеристика у друштвеним односима овог периода постојање пољопривреде и сточарства у унутрашњости, наспрам градске друштвене структуре у Котору, Будви, Бару и Улцињу са занатством и трговином као основном просперитета, док је пољопривреда у околини градских зидина била далеко мање важан економски фактор.

⁶⁶ Божич, Град и село, 69.

⁶⁷ М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, Налази византијске керамике XI–XIII века на подручју Србије, ЗРВИ 36 (1997) 139–140.

⁶⁸ Ibid. 139–140.

ром, пронађен на београдској тврђави и Градини код Новог Пазара — датиран у XII век — истоветан је са примерцима пронађеним у италијанском граду Отранту.⁶⁹ Такође, у Котору су пронађене мегарике апулијског типа, коришћене као материјал за изградњу цркве Св. Марије Колеђате.⁷⁰ Апулијски тип мегарика, који се јавља у Котору и Рашкој, несумњиво је доказ о привредним везама на релацији јужна Италија — Дукља — Рашка. Он представља важно сведочанство о економским везама Рашке са Дукљом, односно Дукље са јужном Италијом.

Роба која је у средњем веку била веома тражена и неопходна за свакодневни живот била је со. У Рашку је овај артикл могао да доспева најпре из Приморја. Несумњив доказ да је со допремана у унутрашњост из зетског Приморја јесте податак у повељи манастиру Хиландару од Стефана Немање, где се за потребе манастира одређује доходак од 30 спудова соли из Зете.⁷¹

Слабљење Дукље, управо као и њено јачање, морало би да стоји у тесној вези са привредним опадањем, односно растом. У том смислу важно би било напоменути да је Травунија, већ после Бодинове смрти, остала стални извор неприлика за дукљанске краљеве будући да су тамо владали припадници оне грање династије која се ослањала на Византију. Другим речима, без Травуније Дукља је изгледа била осуђена на привредно опадање. Привредно опадање неумитно је водило у војно слабљење. Само у једном тренутку током друге деценије XII века, Поп Дукљанин помиње да је у Дукљи владало благостање и мир, у време краља Грубеше,⁷² а следеће, такође краткотрајно раздобље благостања, када су се и бројне избеглица из Италије (Апулије) вратиле у Дукљу, односи се на четврту деценију XII века и доба владавине краља Градихне.⁷³ За време владавине ове двојице краљева и Травунија је била у саставу дукљанске државе.

Када се разматрају укупна привредна кретања на ширем простору српских кнежевина, односно Рашке и Приморја, рашки владари морали су да следе истоветну привредну политику као и њихови суседи у Дукљи. Претпоставка је да је нагли пораст производње у време Вукана, који је могао да буде узрокован и повољном демографском сликом, тражио нова тржишта, а најближа су била управо на јужном приморју. Правац према истоку био је затворен јер су тамо столетима постојали уходани привредни токови између Бугарске и Византије, а Бугарска је производила исте сировине као и Србија, и осим тога била у то време провинција Византије, као тема Бугарска.⁷⁴ Рашки владари стога морају да теже

⁶⁹ Ibid. 141.

⁷⁰ Ibid. 142.

⁷¹ Monumenta Serbica, ed. Fr. Mikosich, Vienna 1858, № 9.

⁷² Ljetopis, 101.

⁷³ Ljetopis, 104. Ипак, Поп Дукљанина напомиње како је краљ Градихна током своје владавине више пута долазио у опасност „*a malignis hominibus*“, што би значило да су унутрашњи сукоби у Дукљи трајали непрекидно са мањим или већим жаром. Изгледа да је подршка Византије била пресудна за Градихнино одржавање на власти.

⁷⁴ Већ је руски летописац 1116. године забележио да је у време Свјатослављеве експедиције у Бугарску 969. године, Преслав био јако привредно средиште где се стицала роба са разних страна: из Византије злато, тканине, вино и воће, из Чешке и Угарске сребро и коњи, из Русије волак, мед и робови; упор. Повѣсть, 66.10–13.

да створе што повољније услове за извоз робе из Србије. У основи, то су могли бити производи као што су мед, восак, коже и вуна. Отуда још од Десиного времена сталан притисак на Котор као главни извозни центар Дукље. Доцније, када Котор буде у Немањиним рукама, пажња Рашке усмерава се на Дубровник, како би се образовала затворена привредна целина и успоставила потпуна контрола над извозом сировина из унутрашњости према обали, а одатле ка Италији. У том смислу ваљало би тумачити и трговински уговор између Стефана Немање и Сплита.⁷⁵

Борба за превласт између Дукље и Рашке заправо је борба за ресурсе и приморске градове као занатске и извозне центре. Византија у овим сукобима делује само онда када процени да владар Дукље или Рашке угрожава њену геостратешку стабилност на том простору, односно када се преко тих владара јавља далеко опаснији утицај Угарске, Млетака или Нормана. Родбинске везе између дукљанске и рашке династије само су згодан изговор за уплитање у унутрашње политичке прилике једне или друге земље. Дobar пример је случај последњег дукљанског кнеза Михаила који је око 1180. године, према извештају папског легата, *злостјављан од сѣране ујака*, односно Стефана Немање и његове браће — Мирослава и Страцимира.⁷⁶ Блиске сродничке везе нису сачувале великог кнеза Михаила његове жалосне изгнаничке судбине, када је коначно био присиљен да напусти Котор, последњи град под његовом влашћу и некада моћне дукљанске краљевине.

Tibor Živković

DIOCLEA BETWEEN RASCIA AND BYZANTIUM IN THE FIRST HALF OF THE TWELFTH CENTURY

The conflict between Rascia and Dioclea began in the reign of King Bodin of Dioclea (1081–1099) and it was brought to an end during the rule of Stephen Nemanja, Grand Zhupan of Serbia about 1185. The historical sources, primarily the Chronicle of the Priest of Dioclea, give no indication of the causes of this conflict, nor do they explain why Byzantium found it necessary to intervene from time to

⁷⁵ М. Динић, Три повеље из списка Ивана Лучића, ЗФФ 3 (1955) 69–70.

⁷⁶ Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, ured. I. Kukuljević Sakcinski, II, Zagreb 1875, № 159. У питању је писмо Гргура, барског архиепископа из око 1180. године, који пише папском посланику и сплитском канонику Гвалтеру, о недаћама које му узрокује Стефан Немања. У Codex II, № 169, грешком није одштампан ред: *...est, ab auunculis molestatus, ad ea que nos curimus, nunc intendere minime valet. Tamen...*, одакле следи веома важан закључак да су ујаци последњег дукљанског кнеза Михаила Стефан Немања и његова браћа.

time in Dioclea or Rascia. Although the family relations of the Rasican and Dioclean dynasties frequently provoked one state to interfere into the internal affairs of the other, they were certainly not the main generator of this century-long conflict. Since it was a process of long duration, it is quite likely that the main cause of the war between Rascia and Dioclea had to do with economic considerations, and the paper discusses this possibility. The rulers of Dioclea wanted to secure the raw materials for the maritime towns, primarily Cataro, which they had acquired around the middle of the eleventh century, and they sought to achieve that by conquest and the expansion of their influence in the inland regions — in Travounia, Bosnia and Rascia. On the other hand, Serbia had become rapidly more powerful in the early twelfth century, and its rulers sought to impose their control on these maritime towns as nearest centres of commerce and production. During this contest, Byzantium interfered only when the geostrategic stability in the broader territory of the Balkan Peninsula seemed to be brought into question and when Dioclea or Rascia established closer links with the Venetians, Hungarians or Normans, thus jeopardizing its interests. Byzantium looked upon Rascia and Dioclea as its western outposts and was therefore anxious to have a reliable ruler in Rascia, so that it could control the Niš — Braničevo — Belgrade route to Hungary. Similarly, a dependable ruler in Dioclea was a guarantor of the safety of the theme of Dyrrachion and of unimpeded communication with the remaining Byzantine possessions in the middle part of Dalmatia.